

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

КОЛОМІЄЦЬ ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.922.8:37.035

**ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЙНОЇ МІЖОСОБИСТІСНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Житомирському національному агроекологічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Журавльова Лариса Петрівна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
декан соціально-психологічного факультету.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Ямницький Вадим Маркович,
Рівненський державний гуманітарний
університет, завідувач кафедри
практичної психології та психотерапії;

кандидат психологічних наук, доцент
Колот Світлана Олександрівна,
Одеський національний політехнічний
університет, доцент кафедри соціальної
роботи та кадрового менеджменту.

Захист дисертації відбудеться «06» листопада 2015 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «05» жовтня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Людина, як соціальна істота, усе своє життя є активним суб'єктом незліченної кількості міжособистісних контактів. Кожен з них на різних етапах онтогенезу задає свій напрямок розвитку особистості, міру її психологічного комфорту та емоційного благополуччя. Саме тому соціальну значущість даного феномену важко переоцінити. Очевидно, що з цієї причини проблема міжособистісної взаємодії не є новою для психологічної науки, навіть навпаки – вона вважається широко дослідженою. Так, феноменологічні та структурно-динамічні характеристики процесів взаємодії й спілкування розкривалися у роботах Б. Г. Ананьєва, О. О. Бодальова, С. Л. Братченка, Г. С. Костюка, О. О. Леонтьєва, М. І. Лісіної, Б. Ф. Ломова, С. Д. Максименка, В. М. М'ясищева, М. М. Обозова, А. В. Петровського, С. Л. Рубінштейна, Н. І. Сарджвеладзе, В. А. Семиченко. Роль і значення вікових та індивідуальних особливостей міжособистісних взаємин вивчались М. Й. Боришевським, Л. П. Буєвою, Є. І. Головахою, Я. Л. Коломінським, С. О. Колот, І. С. Коном, Д. Й. Фельдштейном, В. М. Ямницьким. Не можна оминати й широкого кола зарубіжних досліджень міжособистісної взаємодії, зокрема, праці Е. Аронсона, Є. Мелібруди, Дж. Міда, К. Роджерса, І. Томана, З. Фройда, Е. Фрома, Дж. Хоманса.

Однак, часи, коли штучний інтелект стає невід'ємною частиною життя людини, а кіберпростір набуває статусу соціалізаційного середовища змушують науковців подивитися на проблему безпосередньої міжособистісної взаємодії з іншого боку. За таких умов одним із пріоритетних напрямів наукового пошуку постає дослідження соціальної контактності особистості, виявлення трансформацій, яких зазнала її система міжособистісних стосунків, встановлення місця Іншого у житті людини, пошук ефективних механізмів формування та розвитку міжособистісних взаємин на засадах гуманізму, толерантності та взаєморозуміння. У цьому контексті науковий інтерес викликає дослідження емпатійної міжособистісної взаємодії як особливої форми реалізації антропоцентричних взаємин. Встановлено, що переважна більшість науковців (В. В. Абраменкова, І. Д. Бех, О. О. Бодальов, А. Валлон, Т. В. Василишина, Т. П. Гаврилова, Б. І. Додонов, Л. П. Журавльова, О. В. Запорожець, Н. Ф. Каліна, Т. Р. Каштанова, Х. Кохут, О. А. Орищенко, О. П. Саннікова, Л. П. Стрелкова, І. М. Юсупов та ін.) розглядають емпатію саме в контексті міжособистісної взаємодії. Втім, комплексного експериментального дослідження їх взаємозв'язку не проводилося.

Відомо, що розвиток вищих форм емпатії та остаточне становлення емпатійності як інтегральної особистісної якості відбувається в юнацькому віці (Л. П. Журавльова). У цей же період значною мірою розширюється коло міжособистісних контактів, змінюються їх форми та види, спрямованість і значущість, набувають змін якісні характеристики. Усі ці трансформації надають взаєминам ще більшої гостроти, отже, роблять юнацький вік найбільш сприятливим для дослідження впливу емпатії на формування, розвиток та особливості міжособистісної взаємодії.

З огляду на означене, тему нашого дослідження було сформульовано як

«Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри історії, політології та психології Житомирського національного агроекологічного університету «Гуманізація національної освіти в умовах трансформації суспільних процесів» (номер держреєстрації 0109U006318). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Житомирського національного агроекологічного університету (протокол № 4 від 23 грудня 2013 р.) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 4 від 29 квітня 2014 року). Автором досліджувався феномен емпатійної міжособистісної взаємодії.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні феномену емпатійної міжособистісної взаємодії та емпіричному дослідженні його психологічних особливостей в юнацькому віці.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. На теоретичному рівні здійснити понятійно-категоріальний аналіз проблеми міжособистісної взаємодії. Уточнити та теоретично обґрунтувати ієрархічну структуру та динаміку розвитку феномену.
2. Узагальнити результати досліджень щодо впливу емпатії на міжособистісні взаємини.
3. Побудувати та експериментально перевірити модель емпатійної міжособистісної взаємодії.
4. Розробити та апробувати програму психологічного сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії.

Об'єкт дослідження – міжособистісна взаємодія в юнацькому віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості, види та внутрішні чинники емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці.

Гіпотеза дослідження: особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці визначаються віковими, гендерними та особистісними характеристиками її суб'єктів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: принципи системно-структурного підходу до особистості (Л. І. Анциферова, Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова та ін.), принципи детермінізму (О. М. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн та ін.); підходи щодо впливу емпатії на міжособистісну взаємодію (О. О. Бодальов, Я. Л. Коломінський, М. М. Обозов); положення загальнопсихологічної концепції емпатії Л. П. Журавльової, ідеї розвитку емпатійності особистості (А. Е. Ахмедзянова, О. Д. Кайріс, О. А. Орищенко, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін, А. Штейнмец), уявлення про трирівневу структуру спілкування та міжособистісної взаємодії Б. Ф. Ломова, розвитку особистості в юнацькому віці (С. О. Колот, І. С. Кон, М. В. Савчин, В. М. Ямницький); методологія організації психологічного дослідження (А. Анастасі, Л. Ф. Бурлачук, Г. О. Балл, А. В. Фурман та інші).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс методів: теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, теоретичне моделювання); емпіричні (спостереження, бесіда, констатувальний та формувальний експерименти); розвивальні (міні лекції, демонстрація короткометражних фільмів з яскраво вираженою емпатогенною ситуацією, відеофіксація емоційного відгуку, групова дискусія (тематична, біографічна та інтерактивна), мозковий штурм, методи ігрової драматизації, кейс-стаді тощо); методи статистичної обробки даних (порівняння незалежних вибірок (t-критерій Стюдента, ϕ -коефіцієнт кутового перетворення Фішера), лінійний кореляційний аналіз Пірсона). Автоматизована обробка даних здійснювалася за допомогою пакету програм STATISTICA 6.0.

Психодіагностичний комплекс методик склали: «Тест на емпатію для підлітків та юнаків» Л. П. Журавльової – для визначення рівня розвитку інтегральної емпатії особистості та домінуючих видів емпатійної взаємодії; «Суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків» та «Діалогічність міжособистісних стосунків» С. В. Духновського, «Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях» І. Д. Ладанова та В. О. Уразаєвої, «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. В. Бойка, «Діагностика інтерактивної спрямованості особистості» Н. Є. Щуркової в модифікації Н. П. Фетіскіна, «Потреба у спілкуванні» О. П. Єлісеєва, «Опитувальник спрямованості у спілкуванні (НЛО)» С. Л. Братченка, «Опитувальник міжособистісних стосунків (ОМО)» А. А. Рукавішнікова – для дослідження показників структурних компонентів міжособистісної взаємодії).

Експериментальною базою дослідження були Житомирський екологічний ліцей, Тетерівська загальноосвітня школа I-III ступенів, будівельний коледж Житомирського національного агроекологічного університету, Житомирський інститут медсестринства, Житомирський національний агроекологічний університет, Житомирський державний університет імені Івана Франка. Загалом дослідженням було охоплено 226 осіб юнацького віку.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження:

- *вперше* побудовано теоретичну структурно-динамічну модель емпатійної міжособистісної взаємодії, відповідно до якої у процесі міжособистісного контакту емпатія репрезентується як умова, чинник, механізм та функція кожного елементу мікрорівня міжособистісної взаємодії; емпірично виявлено основні вікові (у період ранньої юності вплив емпатії на міжособистісну взаємодію є більш вираженим, порівняно зі зрілою) та гендерні (у дівчат вплив емпатії на міжособистісну взаємодію більш виражений, порівняно з юнаками) закономірності взаємозв'язків між показниками інтегральної емпатії та її форм з компонентами міжособистісної взаємодії;

- *набули подальшого розвитку* теоретичні положення Б. Ф. Ломова про трирівневу структуру міжособистісної взаємодії;

- *уточнено* зміст понять «міжособистісна взаємодія», «міжособистісний контакт», «міжособистісні взаємини», «міжособистісні стосунки», «емпатійна

міжособистісна взаємодія» в межах несуперечливого психологічного тезаурусу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні теоретичних та емпіричних результатів дослідження з проблеми емпатійної міжособистісної взаємодії у змісті лекційних і практичних занять з таких дисциплін для студентів вищих навчальних закладів: «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Психологія міжособистісної взаємодії» тощо.

Авторську програму сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії доцільно використовувати психологам центрів соціально-психологічної реабілітації при роботі з дітьми раннього юнацького віку, шкільним психологам при роботі зі старшокласниками, психологам вищих навчальних закладів при роботі зі студентами з метою підвищення рівня соціальної компетентності.

Результати дослідження впроваджені до навчально-виховного процесу Житомирського державного університету імені Івана Франка (акт № 192 від 02.12.2014 р.), Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (акт № 01-467 від 18.09.2014 р.), Житомирського національного агроекологічного університету (акт № 285 від 04.06.2014 р.), Тетерівської загальноосвітньої школи I-III ступенів (акт № 48 від 19.05.2014 р.).

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; кількісним і якісним аналізом отриманих результатів; застосуванням методів математичної статистики.

Особистий внесок автора в роботах, що були виконані у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, досліджено та уточнено структуру міжособистісної взаємодії, систематизовано теоретичні дані, що пояснюють вплив емпатії на кожен з її компонентів; експліковано поняття емпатійної міжособистісної взаємодії та описано її види; самостійно зібрано емпіричні дані, проведено математично-статистичну обробку, інтерпретацію та обговорення отриманих результатів, розроблено та апробовано програму психологічного сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на: Міжнародній науковій конференції «Педагогіка 21 століття: викладання у світі постійного потоку інформації» (Будапешт, 2014 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді» (Луцьк, 2013 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток особистості у рамках просторово-часової організації життєвого шляху» (Одеса, 2013 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (Тернопіль, 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців за соціономічним профілем» (Хмельницький, 2011 р.); I Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Практична

психологія освіти ХХІ століття: проблеми та перспективи» (Умань, 2014 р.); Міжрегіональній науково-практичній конференції «Механізми адаптації до змінених умов життєдіяльності» (Житомир, 2010 р.); 18-й науково-практичній конференції «Проблеми створення, розвитку та застосування інформаційних систем спеціального призначення» (Житомир, 2011 р.). Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри історії, політології та психології Житомирського національного агроекологічного університету (2011–2014 рр.) та наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (2014 р.).

Публікації. Основний зміст та результати дисертації відображено у 9 публікаціях, серед яких 6 статей опубліковано у фахових наукових виданнях України, 1 стаття надрукована в іноземному науковому виданні.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 228 найменувань (з них 12 іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації – 197 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 160 сторінках друкованого тексту. У роботі міститься 43 таблиці та 15 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано гіпотези та вказано відповідні методи їх перевірки; розкрито наукову новизну та практичне значення результатів дослідження; наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації; подано відомості про структуру й обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Теоретичні засади дослідження проблеми емпатійної міжособистісної взаємодії»* – здійснено теоретичний аналіз понятійно-категоріального апарату проблеми міжособистісної взаємодії в межах несуперечливого психологічного тезаурусу, уточнено та теоретично обґрунтовано її трирівневу структуру, визначено вікові особливості. Проаналізовано основні теоретичні підходи до феномену емпатії та її впливу на різні аспекти міжособистісної взаємодії. Побудовано модель репрезентації емпатії в структурі міжособистісної взаємодії. Визначено основні види емпатійної міжособистісної взаємодії.

В результаті здійсненого аналізу теоретико-емпіричних досліджень у галузі психології міжособистісної взаємодії (О. О. Бодальов, Я. Л. Коломінський, Н. В. Казарінова, В. М. Куніцина, О. О. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, В. М. М'ясищев, М. М. Обозов, Н. І. Сарджвеладзе та ін.) виявлено існування досить різноманітного термінологічного арсеналу, який використовується для позначення міжособистісної взаємодії. «Спілкування», «контакт», «взаємини», «стосунки», «відносини», «взаємовідносини» вживаються науковцями як синоніми. Дослідження довідникової та спеціалізованої літератури дало змогу встановити

наявність семантичних відмінностей у дефініціях даних понять. Виявлено, що спілкування – це одна з форм реалізації міжособистісної взаємодії. *Контакт, взаємини та стосунки* – види останньої.

Структуру міжособистісної взаємодії варто розглядати на мікро-, мезо- та макро- рівнях (за Б. Ф. Ломовим). На рівні психіки (мікрорівень) процес міжособистісної взаємодії складається з окремих мікропроцесів – мікроактів, які забезпечують її функціонування. Кожен мікроакт забезпечується функціонуванням одного з п'яти компонентів: когнітивного, емоційного, мотиваційного, ціннісно-смыслового та конативного, функціонування яких взаємопов'язане та взаємообумовлене. Особливості феноменологічних характеристик кожного компоненту є внутрішніми умовами здійснення зовнішнього впливу Іншого на суб'єкта взаємодії. Усі психічні процеси, які актуалізуються та забезпечують міжособистісний контакт, обумовлюють динаміку розвитку мезовиміру міжособистісної взаємодії. Динамічна структура мезовиміру передбачає функціонування трьох стадій, – міжособистісного контакту, міжособистісних взаємин та міжособистісних стосунків, – кожна з яких має власну мікродинаміку. Перехід на наступну стадію відбувається не лише від більш простих форм взаємодії до більш складних, а й у зворотному напрямку. При цьому кожна стадія обов'язково передбачає наявність попередньої, але не вимагає переходу до наступної. Особливості мезовиміру обумовлюють ієрархічну структуру макровиміру, який репрезентує соціальний «капітал» особистості. Відтак, уся сукупність міжособистісних взаємодій, у які вступає особистість, передбачає наявність трьох рівнів: рівень ситуативної міжособистісної взаємодії, рівень узгодженої взаємодії, рівень значущої взаємодії. Особливістю міжособистісної взаємодії у макровимірі є те, що кількість різних міжособистісних взаємодій з кожним наступним рівнем зменшується, а їх суб'єктивна значущість зростає.

Внаслідок аналізу та узагальнення основних теоретичних підходів до феномену емпатії (Т. П. Гаврилова, Л. П. Журавльова, Х. Кохут, К. Роджерс, І. М. Юсупов) та її проявів у процесі міжособистісної взаємодії (Л. Н. Джрнзян, Н. Ф. Каліна, С. О. Колот, О. А. Орищенко, О. П. Саннікова, Т. А. Рябовол), з'ясовано, що емпатія, пронизуючи кожен елемент міжособистісної взаємодії, здатна впливати на специфіку кожного конкретного міжособистісного контакту. Дана специфіка визначається рівнем емпатійності – психологічною якістю особистості, що визначає міру її проникнення в суб'єктивну реальність Іншого та досягнення її. Оскільки емпатійність є індивідуально-психологічною особливістю особистості, то її реалізація відбувається у мікрОВимірі міжособистісної взаємодії. Залежно від міри актуалізації емпатії в процесі міжособистісної взаємодії її можна розглядати як емпатійну (функціонування будь-якої з форм емпатії) або неемпатійну (нульовий рівень емпатії).

Відтак, *емпатійною взаємодією* є випадковий або умисний, приватний або публічний, довготривалий або короточасний, вербальний або невербальний,

прямий або опосередкований особистісний контакт двох і більше людей, під час якого актуалізується емпатія хоча б одного з суб'єктів взаємодії.

Внаслідок узагальнення існуючих досліджень з окресленої проблематики (О. О. Бодальов, Л. М. Большунова, С. Є. Виговський, Н. В. Коврига, В. І. Кротенко, Е. Л. Носенко, О. А. Орищенко, М. М. Обозов, М. А. Пономарьова, А. С. Сичевський, Т. П. Скрипкіна, В. М. Ямницький та ін.) стала можливою побудова структурно-динамічної моделі емпатійної міжособистісної взаємодії (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структурно-динамічна модель репрезентації емпатії у структурі міжособистісної взаємодії

Структура міжособистісної взаємодії	Репрезентації емпатії			
Компонент	Умова	Чинник	Механізм	Функція
Когнітивний	Міжсуб'єктного взаєморозуміння	Когнітивного стилю; когнітивної складності й адекватності образу Іншого	Розуміння внутрішнього світу Іншого	Рефлексивно-оцінна
Емоційний	Адекватного емоційного реагування	Рівня емоційної включеності суб'єкта у взаємодію	Емоційної складності (варіативності, насиченості) міжособистісної взаємодії	Фасилітаційна
Мотиваційний	Афіліації	Мотиваційної орієнтації	Становлення (усвідомлення) мотиву	Спонукально-мобілізуюча
Ціннісно-смысловий	Смыслові єдності суб'єктів взаємодії	Ціннісного ставлення до Іншого	Формування та корекції суб'єктивного смыслового наповнення взаємодії	Суб'єктивації Іншого
Конативний (поведінковий)	Розвиненої міжособистісної взаємодії	Адекватність та ефективність поведінкових проявів особистості	Поведінкового стилю міжособистісної взаємодії	Регулятивна

Відповідно до структурно-динамічної моделі в процесі міжособистісного контакту, емпатія репрезентується та диференціюється як умова, чинник, механізм та функція кожного компоненту мікрорівня міжособистісної взаємодії.

Залежно від актуалізованих форм емпатії реалізується один із семи видів емпатійної міжособистісної взаємодії: перервана, егоцентрична, суб'єктоцентрична, намірова, сприяюча, альтруїстична та дисонансна.

У **другому розділі** – «Емпіричне дослідження емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці» – описано умови організації та процедуру проведення констатувального експерименту, обґрунтовано доцільність використання обраних методів та методик дослідження, подано результати вивчення психологічних особливостей розвитку міжособистісної взаємодії, рівня розвитку інтегральної емпатії, проаналізовано особливості, закономірності та механізми репрезентації емпатії у показниках структурних компонентів міжособистісної взаємодії, представлено типологічні особливості та індивідуально-типологічні кореляти емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці.

Процедура емпіричного дослідження складалася з трьох етапів: підготовчого, діагностичного та аналітичного. На *підготовчому* етапі був здійснений підбір психодіагностичного інструментарію для емпіричної перевірки структурно-динамічної моделі емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці та визначено експериментальну базу дослідження. *Діагностичний* етап передбачав збір дослідницького матеріалу та його математичну й статистичну обробку. Загалом дослідженням було охоплено 226 осіб юнацького віку (загальна вибірка). Серед них 110 респондентів раннього юнацького віку (51 представник чоловічої статі та 59 жіночої) та 116 – зрілого юнацького віку (41 чоловік та 74 жінки). На третьому етапі – *аналітичному* – здійснювався психологічний аналіз, синтез та інтерпретація отриманих результатів.

Внаслідок реалізації зазначених діагностичних та математичних процедур було встановлено, що емпатія як психічний процес впливає на інші психічні процеси, що забезпечують функціонування міжособистісної взаємодії.

На мікрорівні міжособистісної взаємодії емпатія, як інтегральна якість особистості, проявляється в усіх її складових елементах (когнітивному, емоційному, мотиваційному, ціннісно-смысловому та конативному). Зокрема, констатовано наявність достовірних взаємозв'язків між емпатійністю особистості та когнітивними стилями психологічної дистанції ($p \leq 0,05$), психологічної позиції ($p \leq 0,05$) та психологічної спрямованості ($p \leq 0,001$). У перших двох випадках зв'язки є обернено пропорційними, а у останньому – прямо пропорційні. При аналізі статистично значущих відмінностей між показниками когнітивних стилів високо- середньо- та низькоемпатійних осіб було виявлено вікові та гендерні особливості впливу емпатії на когнітивний компонент міжособистісної взаємодії. Встановлено, що у дівчат раннього юнацького віку емпатія є чинником усієї системи когнітивних стилів. Зокрема, зафіксовано достовірні відмінності між показниками стилів психологічної дистанції високоемпатійних та

середньоемпатійних ($t=3,77$; $p\leq 0,01$) й високоемпатійних та низькоемпатійних ($t=2,229$; $p\leq 0,05$) досліджуваних; показниками стилів психологічної позиції високоемпатійних та середньоемпатійних ($t=4,142$; $p\leq 0,01$) й високоемпатійних та низькоемпатійних ($t=2,469$; $p\leq 0,05$) респондентів; показниками стилів психологічної спрямованості високоемпатійних та середньоемпатійних ($t=2,098$; $p\leq 0,05$), високоемпатійних та низькоемпатійних ($t=3,162$; $p\leq 0,01$) і середньоемпатійних та низькоемпатійних ($t=2,074$; $p\leq 0,05$) досліджуваних. У їх же ровесників-хлопців когнітивні стилі міжособистісної взаємодії не залежать від рівня розвитку емпатійності. Проте у зрілому юнацькому віці виявлено достовірні відмінності між показниками стилів психологічної спрямованості у високоемпатійних та низькоемпатійних досліджуваних юнаків ($t=2,179$; $p\leq 0,05$), а у юнок – між показниками стилів психологічної позиції у досліджуваних з середнім та низьким рівнем розвитку інтегральної емпатії ($t=2,045$; $p\leq 0,05$).

В емоційному компоненті міжособистісної взаємодії встановлено наявність достовірної кореляції інтегральної емпатії з показниками здатності до адекватного емоційного реагування ($r=0,219$; $p\leq 0,001$), емоційної модальності ($r=0,383$; $p\leq 0,001$) та гармонійності взаємодії ($r=-0,119$; $p\leq 0,1$). Констатовано наявність емпатійної детермінації усіх показників емоційного компоненту міжособистісної взаємодії. Однак, при порівнянні показників емоційного компоненту високоемпатійних, середньоемпатійних та низькоемпатійних досліджуваних виявлено вікову та гендерну диференціацію обумовлюючого впливу емпатії. Так, у хлопців раннього юнацького віку від рівня розвитку емпатії залежать уміння керувати емоціями та дозувати їх ($t=2,203$; $p\leq 0,05$), гнучкість, розвиненість та виразність емоцій ($t=2,674$; $p\leq 0,05$), емоційна зрілість ($t=1,929$; $p\leq 0,1$) та емоційна модальність ($t=2,882$; $p\leq 0,01$). У їх ровесниць – адекватність прояву емоцій ($t=2,115$; $p\leq 0,1$), емоційна модальність ($t=3,739$; $p\leq 0,01$) та гармонійність ($t=3,204$; $p\leq 0,01$). У представників обох статей – бажання зближуватися з людьми на емоційній основі ($t=2,821$; $p\leq 0,01$ – у хлопців та $t=1,197$; $p\leq 0,1$ – у дівчат). Загалом виявлено, що у період ранньої юності від емпатійності особистості не залежить лише її емоційна включеність у міжособистісну взаємодію.

У юнаків зрілого юнацького віку емпатія є чинником емоційної модальності ($t=2,076$; $p\leq 0,1$). У їх ровесниць дівчат емпатійність визначає уміння керувати емоціями та дозувати їх ($t=2,687$; $p\leq 0,05$), особливості домінування негативних емоцій ($t=2,843$; $p\leq 0,05$), бажання зближуватися з людьми на емоційній основі ($t=2,198$; $p\leq 0,05$), емоційну зрілість ($t=4,724$; $p\leq 0,001$), включеність ($t=6,903$; $p\leq 0,001$), модальність ($t=2,361$; $p\leq 0,05$). Не виявлено обумовлюючого впливу емпатії на адекватність прояву емоцій, їх гнучкість, розвиненість, виразність та гармонійність. Відтак, вплив емпатії на міжособистісну взаємодію для юнаків є більш вираженим у період ранньої юності, а для дівчат – у зрілому юнацькому віці. Загалом, в період раннього юнацького віку вплив емпатії на міжособистісну взаємодію є більш вираженим порівняно зі зрілою юністю.

Встановлено наявність достовірного взаємозв'язку інтегральної емпатії з усіма показниками мотиваційного компоненту міжособистісної взаємодії:

мотиваційної орієнтації (егоїстичної ($r=-0,219$; $p\leq 0,001$), афіліативної ($r=0,278$; $p\leq 0,001$) й ситуативної ($r=-0,151$; $p\leq 0,05$)), рівнем розвитку потреби у взаємодії ($r=0,286$; $p\leq 0,001$) й цільової спрямованості на соціальне схвалення ($r=0,146$; $p\leq 0,05$). З'ясовано, що даний зв'язок практично не має статевої диференціації. Виключенням є взаємозв'язок емпатії з ситуативною мотиваційною орієнтацією ($r=-0,229$; $p\leq 0,01$), який був виявлений лише у представниць жіночої статі, та з усвідомленою спрямованістю на соціальне схвалення ($r=0,197$; $p\leq 0,05$), що констатовано лише у юнаків. Обумовлюючий вплив емпатії на усі показники мотиваційного компоненту міжособистісної взаємодії виявлено лише в період ранньої юності. Очевидно, що у зрілому юнацькому віці мотиваційна сфера особистості зазнає трансформацій, внаслідок чого змінюються і її детермінанти.

Виявлено існування достовірних взаємозв'язків інтегральної емпатії з усіма показниками ціннісно-смиислового компоненту міжособистісної взаємодії. Так, розвиток емпатійності знаходиться у прямому зв'язку з альтероцентристською ($r=0,348$; $p\leq 0,001$), конформною ($r=0,199$; $p\leq 0,01$) та діалогічною ($r=0,12$; $p\leq 0,1$), і оберненому – з авторитарною ($r=-0,204$; $p\leq 0,01$), маніпулятивною ($r=-0,218$; $p\leq 0,001$) або індіферентною ($r=-0,191$; $p\leq 0,01$) ціннісно-смиисловою спрямованістю. Порівняння показників ціннісно-смиислової спрямованості високоемпатійних, середньоемпатійних та низькоемпатійних юнаків та дівчат дозволило констатувати, що у ранньому юнацькому віці емпатія обумовлює у хлопців усі типи ціннісно-смиислової спрямованості, крім маніпулятивної. У дівчат емпатійність впливає на усі типи ціннісно-смиислової спрямованості, крім конформної та індіферентної. У період же зрілої юності виявлено лише вплив емпатії на маніпулятивну ($t=3,872$; $p\leq 0,01$) та діалогічну ($t=2,141$; $p\leq 0,05$) спрямованість у дівчат.

Взаємозв'язок емпатійності з досліджуваними показниками конативного компоненту міжособистісної взаємодії є найменш вираженим. Зокрема він стосується лише показників домінантності у поведінці ($r=-0,137$; $p\leq 0,05$). Аналіз відмінностей у показниках досліджуваних раннього юнацького віку з різним рівнем розвитку емпатії дозволив констатувати у юнаків можливість емпатійної детермінації поведінкової активності інших суб'єктів взаємодії в усіх досліджуваних сферах: контактної активності ($t=2,855$; $p\leq 0,05$), психологічної близькості ($t=2,752$; $p\leq 0,01$) та владної позиції ($t=2,338$; $p\leq 0,05$). У дівчат же емпатія визначає міру власної домінантності в поведінці ($t=3,453$; $p\leq 0,01$). У зрілому юнацькому віці у юнаків емпатія може обумовлювати власну контактну активність ($t=2,019$; $p\leq 0,1$) та домінантність поведінки інших ($t=3,299$; $p\leq 0,01$). У юнок досліджувана якість визначає міру емоційної близькості з іншими ($t=2,474$; $p\leq 0,05$).

Таким чином, було виявлено вікові особливості емпатійної детермінації міжособистісної взаємодії: у ранній юності вплив емпатійності на міжособистісну взаємодію є сильнішим, порівняно зі зрілою. Встановлено гендерні особливості емпатійної детермінації міжособистісної взаємодії: у дівчат вплив емпатійності на міжособистісну взаємодію є сильнішим, порівняно з хлопцями.

З'ясовано, що сучасне юнацтво найчастіше реалізує сприяючу (30%) та альтруїстичну (19%) взаємодію, і дуже рідко вдається до егоцентричної (7%) та суб'єктоцентричної (8%).

Досліджено, що на реалізацію різних видів емпатійної взаємодії можуть впливати об'єктивні (складність емпатогенної ситуації, умови в яких вона відбувається, наявність інших людей, вік, стать об'єкта емпатії, родинні зв'язки з ним тощо), суб'єктивні (індивідуальні особливості та якості особистості суб'єкта емпатії) та ситуативні (настрій суб'єкта емпатії, міра його заклопотаності та характер діяльності в момент емпатогенної ситуації, реакції оточуючих на неї тощо) чинники. Об'єктивні та ситуативні чинники не є предметом нашого дослідження. Вплив же суб'єктивного чинника на емпатійну міжособистісну взаємодію доведено емпірично. Зокрема, статистично значущими корелятами *перерваної емпатійної міжособистісної взаємодії* є такі показники її когнітивного компоненту, як когнітивні стилі психологічної спрямованості ($r=-0,218$; $p\leq 0,001$) та рефлексивна оцінка власного «Я» як соціального перцепта ($r=-0,154$; $p\leq 0,05$). Серед показників емоційного компоненту виявлено достовірний взаємозв'язок лише з емоційною модальністю взаємодії ($r=-0,263$; $p\leq 0,001$), а мотиваційного – з афіліативною ($r=-0,122$; $p\leq 0,1$) та егоїстичною ($r=0,122$; $p\leq 0,1$) мотиваційною орієнтацією, а також потребою у взаємодії ($r=-0,105$; $p\leq 0,1$). У ціннісно-смысловому компоненті виявлено статистично значущі взаємозв'язки перерваної емпатійної взаємодії з альтероцентристською ($r=-0,284$; $p\leq 0,001$), діалогічною ($r=-0,239$; $p\leq 0,001$), авторитарною ($r=0,116$; $p\leq 0,1$), маніпулятивною ($r=0,187$; $p\leq 0,01$) й індіферентною ($r=0,104$; $p\leq 0,1$) ціннісно-смыслову спрямованістю.

Дослідження корелятивів *егоцентричної емпатійної взаємодії* дозволило виявити наявність взаємозв'язків з показниками когнітивних стилів психологічної позиції ($r=-0,111$; $p\leq 0,1$), рефлексивної оцінки власного «Я» як соціального перцепта ($r=-0,159$; $p\leq 0,05$), емоційної модальності ($r=0,152$; $p\leq 0,05$), емоційної незрілості ($r=0,124$; $p\leq 0,05$), що проявляється у негнучкості, нерозвиненості, невиразності емоцій ($r=0,182$; $p\leq 0,01$), афіліативної ($r=-0,196$; $p\leq 0,001$) мотиваційної орієнтації, потреби у взаємодії ($r=-0,169$; $p\leq 0,01$), цільової спрямованості на соціальне схвалення ($r=-0,166$; $p\leq 0,01$), мотиваційної спрямованості на безконфліктну взаємодію ($r=-0,108$; $p\leq 0,1$) та діалогічної ціннісно-смыслові спрямованості ($r=-0,108$; $p\leq 0,1$).

При аналізі корелятивів *суб'єктоцентричної емпатійної взаємодії* констатовано, що остання знаходиться у прямому статистично значущому зв'язку з когнітивним стилем психологічної дистанції ($r=0,181$; $p\leq 0,01$), емоційною незрілістю ($r=0,137$; $p\leq 0,05$), що зумовлена невмінням керувати емоціями, дозувати їх ($r=0,177$; $p\leq 0,01$), емоційною включеністю у взаємодію ($r=0,143$; $p\leq 0,05$), ситуативною мотиваційною орієнтацією ($r=0,116$; $p\leq 0,1$) та установкою на домінування ($r=0,139$; $p\leq 0,05$). Обернений статистично значущий взаємозв'язок виявлено з когнітивними стилями психологічної спрямованості ($r=-0,12$; $p\leq 0,1$), емоційною модальністю взаємодії ($r=-0,15$;

$p \leq 0,05$), установкою на підкорення авторитету ($r=0,12$; $p \leq 0,1$) та діалогічною ціннісно-смісловою спрямованістю ($r=-0,172$; $p \leq 0,01$).

Корелятив *намірової емпатійної міжособистісної взаємодії* нам виявити не вдалося. Пояснюється це тим, що перехід від наміру до конкретної дії регулюється не стільки особистісними особливостями суб'єкта емпатії, скільки ситуативними або об'єктивними чинниками.

Корелятами *сприяючої емпатійної міжособистісної взаємодії* є показники усіх компонентів міжособистісної взаємодії. Так, даний вид емпатійної взаємодії позитивно корелює з когнітивними стилями психологічної спрямованості. Зокрема, для сприяючої взаємодії характерною є конструктивна психологічна спрямованість ($r=0,24$; $p \leq 0,001$), що забезпечує когнітивну налаштованість на взаємну задоволеність суб'єктів взаємодії відповідно до ситуації. Такий вид взаємодії є неможливим при емоційній незрілості емпатуючого ($r=-0,174$; $p \leq 0,01$), зокрема при таких проявах останнього як невміння керувати емоціями, дозувати їх ($r=-0,134$; $p \leq 0,05$), домінування негативних емоцій ($r=-0,145$; $p \leq 0,05$), негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій, ($r=-0,184$; $p \leq 0,01$), про що свідчить негативна кореляція сприяючої емпатійної взаємодії з показниками емоційного компоненту. Натомість виявлено достовірну кореляцію з емоційною модальністю ($r=0,293$; $p \leq 0,001$), що вказує на схильність людей, які реалізують сприяючу взаємодію, оптимістично ставитися до життєвої (емпатогенної) ситуації, бути готовими до подолання перешкод. У мотиваційному компоненті виявлено позитивну кореляцію з афіліативною мотиваційною орієнтацією ($r=0,176$; $p \leq 0,01$), цільовою спрямованістю на соціальне схвалення ($r=0,134$; $p \leq 0,05$) та компромісну взаємодію ($r=0,133$; $p \leq 0,05$). Негативна ж кореляція виявлена з егоїстичною мотиваційною орієнтацією ($r=-0,149$; $p \leq 0,05$). У ціннісно-смісловій сфері особистості, яка реалізує сприяючу емпатійну взаємодію, виявлено ціннісне ставлення до Іншого. Про це свідчить наявність позитивної кореляції з діалогічною ($r=0,296$; $p \leq 0,001$) та конформною ($r=0,122$; $p \leq 0,1$) ціннісно-смісловою спрямованістю та оберненої – з маніпулятивною ($r=-0,153$; $p \leq 0,05$).

Альтруїстична міжособистісна взаємодія також взаємопов'язана з показниками усіх компонентів міжособистісної взаємодії. Зокрема, виявлено достовірну взаємозалежність з такими показниками когнітивного компоненту, як когнітивні стилі психологічної дистанції ($r=-0,143$; $p \leq 0,05$) та спрямованості ($r=0,131$; $p \leq 0,05$). Відтак, для альтруїстичної взаємодії характерною буде когнітивна орієнтація на психологічну близькість та конструктивний стиль розвитку взаємодії.

В емоційному компоненті виявлено достовірний взаємозв'язок з оптимістичною емоційною модальністю ($r=0,184$; $p \leq 0,001$), емоційною включеністю ($r=-0,109$; $p \leq 0,1$) та емоційною незрілістю ($r=-0,164$; $p \leq 0,01$). Дійсно, щоб іти на допомогу Іншому, ризикуючи власними інтересами (а подекуди й власним здоров'ям або навіть життям), необхідним є високий рівень емоційної включеності, за якого переживання страху за Іншого, жалю до нього тощо домінує над переживаннями за власний добробут. Разом з

тим, йдучи на самопожертву, відповідно до закону самозбереження, емпатуючий просто мусить вірити у досягнення бажаного результату. І навпаки, особистість не буде спроможною до реального сприяння на шкоду собі у випадку, якщо вона не може керувати власними емоціями, дозувати їх, не хоче емоційно приєднуватися до інших, не є емоційно лабільною. Тобто емоційна незрілість, що проявляється у різного роду емоційних бар'єрах, стоїть на заваді вчування в Іншого та подальшого емоційного приєднання.

Щодо ціннісно-смиислового компоненту, то для реалізації альтруїстичної міжособистісної взаємодії характерною є центрованість на Іншому ($r=0,24$; $p\leq 0,001$) та установка на діалогічну взаємодію. Натомість авторитарна ($r=-0,233$; $p\leq 0,001$) та індиферентна ($r=-0,142$; $p\leq 0,05$) ціннісно-смишлова спрямованість стоять на заваді реалізації даного виду емпатійної взаємодії. Такий результат є цілком закономірним, оскільки самопожертва вже за своєю сутністю передбачає нівелювання власних інтересів задля благополуччя Іншого. Таке реагування емпатуючого можливе лише у випадку ціннісного ставлення до Іншого та взаємодії з ним. Таким чином, робимо висновок, що альтруїстична взаємодія є більш ймовірною у випадку, коли взаємодія між емпатом та емпатуючим реалізується на рівні стосунків.

Як доказ висловленої вище тези, є кореляти мотиваційного компоненту міжособистісної взаємодії. Серед них потреба у взаємодії ($r=0,207$; $p\leq 0,01$), цільова спрямованість на соціальне схвалення ($r=0,106$; $p\leq 0,1$). Не викликає сумнівів, що якщо ми цінуємо особистість і вона є для нас значущою, то у нас виникає потреба бути поряд з цією людиною. Для задоволення даної потреби необхідно, щоб і ця людина мала відповідне бажання. Наслідком цього є існування потреби подібатися Іншому, виграшно виглядати у його очах.

Найбільшу кількість взаємозв'язків між діагностованими показниками міжособистісної взаємодії було виявлено при дослідженні дисонансної міжособистісної взаємодії. Пояснюємо це тим, що у даний вид взаємодії було включено усі можливі форми прояву антиемпатії, які можуть реалізовуватися як на рівні особистісно-смиислової, так і трансцендентної емпатії. Відтак, і механізми, які забезпечують функціонування даних форм, були об'єднані. Це завадило виокремити домінуючий компонент міжособистісної взаємодії. Таким чином, у ході емпіричного дослідження встановлено, що для дисонансної взаємодії характерними є конфронтуюча психологічна позиція, нонконформістська когнітивна спрямованість, низький рівень емоційної зрілості, яка проявляється у низькому контролі емоцій та невиразному їх прояві, песимістична емоційна модальність, маніпулятивна або індиферентна ціннісно-смишлова спрямованість, егоїстична або маргінальна мотиваційна орієнтація. Усе це супроводжується відсутністю потреби у взаємодії та знеціненням Іншого.

У ході аналізу результатів емпіричного дослідження з'ясовано, що кожен вид емпатійної взаємодії має власну специфіку, яка полягає в домінуванні одного з компонентів міжособистісної взаємодії. Так, в перерваній емпатійній взаємодії домінуючим є ціннісно-смишловий компонент, в егоцентричній –

мотиваційний, а суб'єктоцентричний – емоційний. Сприяюча, альтруїстична та дисонансна емпатійна взаємодія мають кореляти в усіх компонентах міжособистісної взаємодії. Намірова ж емпатійна взаємодія з жодним з досліджуваних показників суб'єктивного фактору не пов'язана.

Емпірично доведено, що емпатійність, як інтегративна якість особистості, актуалізуючись на різних етапах міжособистісної взаємодії, може впливати на усі компоненти останньої. Характер цього впливу має вікові, статеві та особистісні особливості: у період ранньої юності даний вплив є більш вираженим, порівняно зі зрілою, а у дівчат більш вираженим, порівняно з хлопцями.

У третьому розділі – *«Програма сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії»* – описано програму психологічного сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії. Теоретичним підґрунтям програми психологічного сприяння стала концепція культурно-історичного розвитку Л.С. Виготського, відповідно до якої для розвитку емпатії та різних форм її проявів особистість спочатку має спостерігати як відбувається даний процес у інших людей, тільки після чого відбувається інтеріоризація даного «чужого» досвіду у власне внутрішнє психічне надбання. Наслідком такої інтеріоризації є прояв суб'єктом власної емпатії та реалізація відповідної емпатійної поведінки. В основу програми психологічного сприяння було покладено поетапну динаміку емпатійного процесу, який, за Л. П. Журавлевою, «задається емпатогенною ситуацією». Для того, щоб емпатогенна ситуація не залишилася непоміченою, необхідна актуалізація емпатійної установки. Найбільш доцільним у цьому контексті нам видався метод символічного моделювання. В якості засобів такого моделювання використовувалися короткометражні фільми.

Структура програми психологічного сприяння складається з чотирьох блоків: «Розвиток емпатійності», «Розвиток різних видів емпатійної взаємодії», «Рефлексія власного досвіду» та «Перенесення отриманих знань, умінь та навичок у реальне життя». Основні завдання перших двох блоків реалізуються у ході тренінгових занять, а третій та четвертий – під час самостійної роботи.

Загалом, програма розрахована на 18 тренінгових занять загальною тривалістю 54 години. Крім того, передбачена самостійна робота учасників формувального експерименту в період між тренінговими заняттями, загальною тривалістю 33 дні.

Ефективність даної програми доводилася емпіричним шляхом. Після проведення формувального експерименту в учасників експериментальної групи констатовано (див. табл. 2) статистично значуще підвищення рівня інтегральної емпатії ($t=4,88$; $p\leq 0,001$) при зниженні частоти проявів перерваної ($t=-3,898$; $p\leq 0,01$) та зростанні сприяючої емпатійної взаємодії ($t=3,423$; $p\leq 0,01$). В учасників же контрольної групи достовірних змін не виявлено.

Таблиця 2

Динаміка показників емпатійності та емпатійної міжособистісної взаємодії до та після експерименту в експериментальній та контрольній групах

Шкали		ІЕ		ДЕВ		ПЕВ		ЕЕВ		СЕВ		НЕВ		СпЕВ		АЕВ	
Групи		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
До експ.	$\bar{x}$ (бали)	18,4	19,3	2,8	2,63	3,4	3,4	1,4	1,6	1,6	1,7	1,5	1,7	2,8	2,2	1,6	1,8
Після експ.	$\bar{x}$ (бали)	28,3	18,7	2,2	2,8	2	3,3	1,5	1,6	2	1,7	1,4	1,6	4,1	2,1	1,7	1,9

Примітка: ІЕ – інтегральна емпатія, ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія, ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія, ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія, СЕВ – суб’єктноцентрична емпатійна взаємодія, НЕВ – намірова емпатійна взаємодія, СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія, АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія; ЕГ – експериментальна група (n=30 чол.), КГ – контрольна група (n=30 чол.).

Аналіз гендерних відмінностей дозволив констатувати, що така тенденція є характерною як для хлопців, так і для дівчат, однак у юнаків експериментальної групи після розвивального впливу окрім вищезгаданих відбулися достовірні зміни ще й у показниках альтруїстичної взаємодії ($t=-2,917$; $p \leq 0,02$) у напрямку зниження частоти її проявів.

Таблиця 3

Динаміка показників розвиненої емпатійності та емпатійної міжособистісної взаємодії в експериментальній групі

Шкали		ІЕ	ДЕВ	ПЕВ	ЕЕВ	СЕВ	НЕВ	СпЕВ	АЕВ
Одразу після експ.	$\bar{x}$ (бали)	28,3	2,2	2	1,5	2	1,4	4,1	1,7
Через 3 міс. після експ.	$\bar{x}$ (бали)	29,4	2,4	1,1	1,4	2,1	1,6	4,1	2,2
Т-критерій		0,492	0,662	-3,353	-0,414	0,306	0,736	0,0	1,80

Примітка: ІЕ – інтегральна емпатія, ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія, ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія, ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія, СЕВ – суб’єктноцентрична емпатійна взаємодія, НЕВ – намірова емпатійна взаємодія, СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія, АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія.

Дослідженням стійкості результатів розвивального впливу (через три місяці) доведено ефективність програми в хронологічній динаміці (див. табл. 3), а також виявлено її відстрокований ефект: подальше зниження частоти проявів перерваної емпатійної взаємодії ($p \leq 0,01$) та зростання чисельності альтруїстичних взаємодій ($p \leq 0,1$).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження проблеми емпатійної міжособистісної взаємодії у юнацькому віці. Побудовано структурно-динамічну модель репрезентації емпатії на мікрорівні міжособистісної взаємодії, визначено види емпатійної взаємодії та емпірично досліджено їх вікові, гендерні особливості, психологічні кореляти.

Теоретичний аналіз та узагальнення результатів дослідження дали змогу прийти до наступних висновків:

1. Існуючі дослідження впливу емпатії на міжособистісну взаємодію, що спрямовані здебільшого на розкриття сутності самого феномену емпатії (її генези, механізмів, динаміки, форм прояву тощо), виявлення її особистісних корелят та опис окремих форм репрезентації емпатії у процесі міжособистісного контакту, є поодинокими й суперечливими і потребують систематизації, уточнення, подальшого теоретичного обґрунтування та емпіричного дослідження.

2. Емпатійність є інтегральною якістю особистості, що забезпечує всебічне осягнення внутрішнього світу Іншого та постає як необхідна умова адекватного реагування на нього. Реалізація даної якості відбувається у формі емпатії. Емпатія – це процес психічного відображення об'єктивної дійсності, якою є внутрішній світ Іншого. Особливості актуалізації даного процесу під час міжособистісного контакту є підставою для диференціації будь-якої взаємодії на емпатійну (функціонування будь-якої з форм емпатії) або неемпатійну (нульовий рівень емпатії). Емпатійною взаємодією є випадковий або умисний, приватний або публічний, довготривалий або короткочасний, вербальний або невербальний, прямий або опосередкований особистісний контакт двох і більше людей, під час якого актуалізується емпатія хоча б одного з суб'єктів взаємодії. У ході емпатійного міжособистісного контакту емпатія репрезентується як умова, чинник, механізм та функція кожного елементу (когнітивного, емоційного, мотиваційного, ціннісно-сміслового та конативного) міжособистісної взаємодії.

3. Залежно від форми емпатії (індиферентність, співпереживання, співчуття, внутрішнє сприяння, реальне сприяння не на шкоду собі, реальне сприяння на шкоду собі, антиемпатія), яка актуалізується в процесі міжособистісного контакту, відповідно, існує сім видів емпатійної міжособистісної взаємодії: перервана, егоцентрична, суб'єктоцентрична, намірова, сприяюча, альтруїстична та дисонансна. На реалізацію того чи іншого виду емпатійної взаємодії впливають об'єктивні (складність емпатогенної ситуації, умови та динаміка протікання, наявність інших людей, вік, стать об'єкта емпатії, родинні зв'язки з ним тощо), суб'єктивні (індивідуальні особливості та якості особистості суб'єкта емпатії) та ситуативні (настрій емпатуючого, міра його заклопотаності та характер діяльності в момент емпатогенної ситуації, реакції оточуючих на неї тощо) чинники.

4. Результати емпіричного дослідження вказують на те, що кожен вид

емпатійної взаємодії має власну специфіку, яка полягає в домінуванні одного з компонентів емпатійної міжособистісної взаємодії. Зокрема, в перерваній взаємодії домінуючим є ціннісно-смысловий компонент, в егоцентричній – мотиваційний, а суб'єктоцентричній – емоційний. Сприяюча, альтруїстична та дисонансна емпатійні взаємодії, як найбільш розвинені та складні, мають кореляти в усіх компонентах міжособистісної взаємодії. З жодним із досліджуваних показників суб'єктивного чинника не пов'язана намірова емпатійна взаємодія.

5. Емпатія, актуалізуючись на різних етапах міжособистісної взаємодії має вплив на усі її структурні компоненти. Характер цього впливу має вікові (у період ранньої юності він є більш вираженим, порівняно зі зрілою), гендерні (у дівчат він є більш вираженим, порівняно з хлопцями) та особистісні (індивідуальний рівень розвитку емпатії) особливості.

6. В юнацькому віці половина всіх емпатійних контактів є сприяючими або альтруїстичними. Сучасному юнацтву найменш притаманними є егоцентричні та суб'єктоцентричні види емпатійної взаємодії.

7. Ранній юнацький вік є найбільш сприятливим для розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії. Останній забезпечується шляхом цілеспрямованого психологічного впливу на особистісні якості та характеристики юнака, які сприяють підвищенню рівня інтегральної емпатії (актуалізація емпатійної установки, розвиток децентрації, антиципації, рефлексії, альтероцентризму тощо), з одного боку, та усвідомлення молоддю наслідків різних видів емпатійної поведінки, з іншого.

8. Ефективність запропонованої програми психологічного сприяння розвитку емпатійної взаємодії забезпечується використанням засобів кіномистецтва в якості стимульного матеріалу, а також підбором методів та форм роботи, що є адекватними для даної вікової категорії (ігрова драматизація, кейс-стаді, фото- та відеофіксація, ведення рефлексивного щоденника тощо). Результати контрольного зрізу, які вказують на статистично значущі зміни у показниках інтегральної емпатії (їх зростання), а також перерваної (зменшення частоти проявів) та суб'єктоцентричної (збільшення частоти проявів) емпатійної взаємодії підтвердили ефективність програми. Виявлено відстрокований ефект програми, що проявляється у подальшому зниженні кількості перерваних емпатійних взаємодій та зростанні альтруїстичних.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальші перспективи наукових пошуків вбачаємо у вивченні особливостей емпатійної міжособистісної взаємодії на її мезо - та макрорівнях, а також дослідженні структури, механізмів, видів дисонансної емпатійної взаємодії.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. Коломієць Т. В. Емпатія в структурі соціально-психологічної адаптації студентів до умов навчання у вищому навчальному закладі / Тетяна Володимирівна

Коломієць // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. – 2012. – Вип. 15. – С. 302–312.

2. Коломієць Т. В. Структурно-динамічна модель міжособистісної взаємодії / Л. П. Журавльова, Т. В. Коломієць // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, [за ред. С. Д. Максименка]. – 2013. – Т. XV. – Ч. 1. – С. 104–112.

3. Коломієць Т. В. Емпатійна детермінація когнітивних стилів міжособистісної взаємодії у юнацькому віці / Л. П. Журавльова, Т. В. Коломієць // Вісник Одеського нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 22 (2). – Серія «Психологія». – С. 17–24.

4. Коломієць Т. В. Структурно-динамічна модель мезовиміру міжособистісної взаємодії / Л. П. Журавльова, Т. В. Коломієць // Освіта регіону. – 2013. – № 4 – С. 275–280.

5. Коломієць Т. В. Емпатійна детермінація емоційних проявів міжособистісної взаємодії у юнацькому віці / Тетяна Володимирівна Коломієць // Наука і освіта. – 2013. – №7 – С. 155–160.

6. Коломієць Т. В. Емпатія та мотиви міжособистісної взаємодії у юнацькому віці / Тетяна Володимирівна Коломієць // Наука і освіта. – 2014. – №7 – С. 155 – 160.

7. Коломієць Т. В. Психологічні кореляти емпатійної взаємодії / Тетяна Володимирівна Коломієць / Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. – II(13), Issue: 26, 2014. – P. 93–98.

8. Коломієць Т. В. Формування культури емпатійних відносин у військових фахівців / Тетяна Володимирівна Коломієць: зб. тез доповідей наук.-практ. конф. Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова [«Проблеми створення, розвитку та застосування інформаційних систем спеціального призначення»], (Житомир, 15 квітня 2011 р.). – Житомир: ЖВІ НАУ, 2011. – Ч.1. – С. 51–52.

9. Коломієць Т. В. Емпатійність як чинник розвитку міжособистісних стосунків студентів / Тетяна Володимирівна Коломієць: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницького національного університету [«Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців за соціономічним профілем»], (Хмельницький 22–23 квітня 2011 р.). – Хмельницький: ХНУ, 2011. – С. 47–49.

АНОТАЦІЇ

Коломієць Т. В. Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Одеса, 2015.

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування феномену

емпатійної міжособистісної взаємодії та емпіричне дослідження його психологічних особливостей в юнацькому віці.

Визначено, що актуалізація емпатії на будь-якому етапі міжособистісного контакту є необхідною і достатньою умовою для розгляду даної взаємодії як емпатійної. Встановлено, що у процесі емпатійного міжособистісного контакту емпатія може репрезентуватися як умова, чинник, механізм та функція кожного з компонентів взаємодії. Виокремлено сім видів емпатійної міжособистісної взаємодії у відповідності до актуалізованої форми емпатії: перервана, егоцентрична, суб'єктноцентрична, намірова, сприяюча, альтруїстична та дисонансна.

Подано результати емпіричного дослідження взаємозв'язків емпатії з кожним із компонентів міжособистісного взаємодії (когнітивним, емоційним, мотиваційним, ціннісно-смысловим, конативним). Емпірично доведено, що в юнацькому віці вплив емпатії на міжособистісну взаємодію має вікові (у період ранньої юності він є більш вираженим, порівняно зі зрілою), гендерні (у дівчат більш виражений, порівняно з юнаками) та особистісні (індивідуальний рівень розвитку емпатії) особливості. Виявлено та проаналізовано особистісні кореляти різних видів емпатійної міжособистісної взаємодії. Встановлена специфіка кожного з них, яка процесуально проявляється у відповідному домінуванні одного з компонентів міжособистісної взаємодії.

Розроблено та апробовано програму психологічного сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії. Експериментально доведено, що актуалізація емпатійної установки, розвиток децентрації, антиципації, рефлексії та альтероцентризму сприяють підвищенню рівня інтегральної емпатії молоді. Усвідомлення юнаками наслідків різних видів емпатійної поведінки призводять до зростання кількості реалізованих найбільш продуктивних її форм.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, емпатія, емпатійна міжособистісна взаємодія, види емпатійної міжособистісної взаємодії, гендерні особливості, вікові особливості, динамічні особливості, ранній юнацький вік, зрілий юнацький вік.

Коломиец Т. В. Особенности эмпатийного межличностного взаимодействия в юношеском возрасте. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского», Одесса, 2015.

В диссертационной работе осуществлено теоретическое обоснование феномена эмпатийного межличностного взаимодействия и эмпирическое исследование его психологических особенностей в юношеском возрасте.

Определено, что в зависимости от наличия или отсутствия актуализации эмпатии в межличностном контакте, межличностное взаимодействие является, соответственно, эмпатийным или неэмпатийным. Установлено, что в процессе

эмпатийного межличностного контакта эмпатия может репрезентироваться как условие, фактор, механизм и функция каждого из компонентов взаимодействия. Выделены семь видов эмпатийного межличностного взаимодействия в соответствии с актуализированной формой эмпатии: прерванное, эгоцентрическое, субъектноцентрическое, намерительное, способствующее, альтруистическое и диссонансное.

Представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязей эмпатии с каждым из компонентов межличностного взаимодействия (когнитивным, эмоциональным, мотивационным, ценностно-смысловым, конативным). Эмпирически доказано, что в юношеском возрасте влияние эмпатии на межличностное взаимодействие имеет возрастные (в период ранней юности оно более выражено, по сравнению со зрелой), гендерные (у девушек более выражено, сравнительно с юношами) и личностные (индивидуальный уровень развития эмпатии) особенности. Выявлены и проанализированы личностные корреляты различных видов эмпатийного межличностного взаимодействия. Установлена специфика разных видов эмпатийного взаимодействия, которая процессуально проявляется в соответственном доминировании одного из компонентов межличностного взаимодействия.

Определено, что ранний юношеский возраст является наиболее благоприятным для развития эмпатийного межличностного взаимодействия. Последний обеспечивается путем целенаправленного психологического воздействия на личностные качества и характеристики юноши, которые способствуют повышению уровня интегральной эмпатии (актуализация эмпатийной установки, развитие децентрации, антиципации, рефлексии, альтероцентризма т.п.) с одной стороны, и осознание молодежью последствий различных видов эмпатийного поведения – с другой. На основании вышеизложенного разработана программа психологического содействия развитию эмпатийного межличностного взаимодействия. Экспериментально доказано ее эффективность и наличие отсроченного эффекта.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, эмпатия, эмпатийное межличностное взаимодействие, виды эмпатийного межличностного взаимодействия, гендерные особенности, возрастные особенности, динамические особенности, ранний юношеский возраст, зрелый юношеский возраст.

Kolomiets T. V. The features of empathic interpersonal interaction at the age of adolescence. -Manuscript.

Thesis for a candidate degree in psychological sciences, specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology - State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odessa, 2015.

The theoretical justification of the phenomenon of empathic interpersonal interaction and empirical study of its' psychological characteristics at the age of adolescence are made in the thesis.

It is determined that depending on whether empathy was or was not actualized during interpersonal contact, any interpersonal interaction can be empathic or non-empathic.

It is established that during the process of empathic interpersonal contact empathy can be represented as a condition, factor, mechanism and function of each component of interaction. According to the actualized form of empathy seven types of empathic interpersonal interaction are determined: interrupted, egocentric, subject-centric, aiming, promoting, altruistic and dissonant.

The thesis shows the results of empirical research of the relationship of empathy with each component of interpersonal interaction. The presence of age, gender and typological characteristics of empathic interpersonal interaction at the age of adolescence is empirically proved. Personal correlates of different types of empathic interpersonal interaction are detected and analyzed.

A program of psychological promotion of the development of empathic interpersonal interaction is developed. Its effectiveness is experimentally proved.

Key words: interpersonal interaction, empathy, empathic interpersonal interaction, types of empathic interpersonal interaction, gender characteristics, age features, dynamic features, early adolescence age, mature adolescence age.